

Vol 6 Issue 9 June 2017

ISSN No : 2249-894X

*Monthly Multidisciplinary
Research Journal*

*Review Of
Research Journal*

Chief Editors

Ashok Yakkaldevi
A R Burla College, India

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Kamani Perera
Regional Centre For Strategic Studies,
Sri Lanka

Review Of Research Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial Board readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

Regional Editor

Dr. T. Manichander

Advisory Board

Kamani Perera Regional Centre For Strategic Studies, Sri Lanka	Delia Serbescu Spiru Haret University, Bucharest, Romania	Mabel Miao Center for China and Globalization, China
Ecaterina Patrascu Spiru Haret University, Bucharest	Xiaohua Yang University of San Francisco, San Francisco	Ruth Wolf University Walla, Israel
Fabricio Moraes de Almeida Federal University of Rondonia, Brazil	Karina Xavier Massachusetts Institute of Technology (MIT), USA	Jie Hao University of Sydney, Australia
Anna Maria Constantinovici AL. I. Cuza University, Romania	May Hongmei Gao Kennesaw State University, USA	Pei-Shan Kao Andrea University of Essex, United Kingdom
Romona Mihaila Spiru Haret University, Romania	Marc Fetscherin Rollins College, USA	Loredana Bosca Spiru Haret University, Romania
	Liu Chen Beijing Foreign Studies University, China	Ilie Pinteau Spiru Haret University, Romania
Mahdi Moharrampour Islamic Azad University buinzahra Branch, Qazvin, Iran	Nimita Khanna Director, Isara Institute of Management, New Delhi	Govind P. Shinde Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai
Titus Pop PhD, Partium Christian University, Oradea, Romania	Salve R. N. Department of Sociology, Shivaji University, Kolhapur	Sonal Singh Vikram University, Ujjain
J. K. VIJAYAKUMAR King Abdullah University of Science & Technology, Saudi Arabia.	P. Malyadri Government Degree College, Tandur, A.P.	Jayashree Patil-Dake MBA Department of Badruka College Commerce and Arts Post Graduate Centre (BCCAPGC), Kachiguda, Hyderabad
George - Calin SERITAN Postdoctoral Researcher Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences Al. I. Cuza University, Iasi	S. D. Sindkhedkar PSGVP Mandal's Arts, Science and Commerce College, Shahada [M.S.]	Maj. Dr. S. Bakhtiar Choudhary Director, Hyderabad AP India.
REZA KAFIPOUR Shiraz University of Medical Sciences Shiraz, Iran	Anurag Misra DBS College, Kanpur	AR. SARAVANAKUMARALAGAPPA UNIVERSITY, KARAIKUDI, TN
Rajendra Shendge Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur	C. D. Balaji Panimalar Engineering College, Chennai	V.MAHALAKSHMI Dean, Panimalar Engineering College
Awadhesh Kumar Shirotriya	Bhavana vivek patole PhD, Elphinstone college mumbai-32	S.KANNAN Ph.D , Annamalai University
	Awadhesh Kumar Shirotriya Secretary, Play India Play (Trust), Meerut (U.P.)	Kanwar Dinesh Singh Dept.English, Government Postgraduate College , solan

More.....

भंडारा जिल्हयातील गोसीखुर्द (इंदिरा सागर) प्रकल्पा अंतर्गत पुनर्वसित लोकांच्या सामाजिक व आर्थिक समस्यांचा विश्लेषणात्मक अभ्यास

प्रा. तारुण्य हनुपूरी मुलतानी , डॉ. सतिश पुंडलिकराव डुडूरे
एस. के. पी. महाविद्यालय कामठी, नागपूर.

सारांश

धरण प्रकल्पांचे लाभ कोणाला व त्याची किंमत कोणी मोजावयाची हा मोठा प्रश्न आहे. ज्या वर्गाकडे धरण प्रकल्पाचे निर्णय असतात त्यांना धरणाचे दुष्परिणाम प्रत्यक्षपणे कधीच भोगावे लागत नाहीत. प्रकल्प आखताना प्रकल्पग्रस्तांना प्रश्नाबाबत ज्या तरतुदी त्यात केलेल्या असतात. त्यांची प्रत्यक्ष अंमलबजावणी झालेली कोठेच दिसत नाही. आजवर असे वाटत होते की, हा गैरव्यवस्थेचाच प्रकार आहे, परंतु गोसीखुर्द (इंदिरा सागर) सारख्या प्रकल्पांच्या आखणी मंजूरीचा इतिहास पाहिला तर असे लक्षात येते की, नियोजन मंडळाच्या या बाबतीतील अपेक्षाही कमी कमी होत चालल्या आहेत. या प्रकल्पांतर्गत पुनर्वसितांना त्यांच्या मालकीच्या जागेवरून जबरदस्ती काढणे आवश्यक आहे का? गोसीखुर्द (इंदिरा सागर) प्रकल्पात हे नियम पाळले गेले का? धरण समिती याकडे लक्ष देते की नाही. विस्थापितांचे पुनर्वसन झाले की नाही? का फक्त विस्थापन झाले. विस्थापित लोकांचे आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक प्रश्न सोडवले की नाही हे पाहणे आवश्यक आहे.

प्रस्तावना

पाटबंधारे खात्यास सिंचन व जलविद्युत निर्मिती प्रकल्पासाठी मोठ्या प्रमाणात जमिनी संपादन कराव्या लागतात. आतापावेतो पूर्ण झालेल्या व बांधकामाधीन लहानमोठ्या प्रकल्पांची एकूण संख्या साधारणतः तीन हजारांहून अधिक आहे. शिवाय स्थानीक स्तर लघु प्रकल्प, कोल्हापूर पद्धतीचे बंधारे व पाझर तलाव यांच्यासाठीही जमिनीचे संपादन करावे लागते. जलाशय, धरणांची भिंत, कालवे व वितरिका, वसाहती व कार्यालये, माती व दगडाच्या खाणी, पुनर्वसित गावठाणे अशा सर्व घटकांसाठी जमिनी लागतात. आतापावेतो जलविद्युत प्रकल्पांसह मोठ्या, मध्यम व लघु प्रकल्पासाठी संपादित केलेल्या जमिनीचे एकूण क्षेत्र (उपजावू, पडिक, खाणीसाठी इ. मिळून) ८.७० लक्ष हेक्टर असावे असा अंदाज आहे. यातील लागवडीयोग्य क्षेत्र व वनक्षेत्र हे साधारणतः अनुक्रमे ७.०० लक्ष हेक्टर व ०.२५ लक्ष हेक्टर असावे आणि सिंचित क्षेत्र अंदाजे ०.७० लक्ष हेक्टर असावे असा अंदाज आहे. यातून निर्माण झालेली सिंचन व विद्युत निर्मिती क्षमता अनुक्रमे ३२.२८ लक्ष हेक्टर व १७४८ मेगावॉट आहे. संपादन केलेली सर्वच जमीन लागवडीतून बाद होते असे नाही. शासनाला त्या जमिनीची मालकी मिळते पण तत्वशः गाळपेर जमिनी किंवा प्रत्यक्ष बांधकामाखाली वापरल्या न गेलेल्या जमिनी वा जमिनीचे पट्टे मुळ मालकाला पुन्हा कसायला मिळतात. अशा फेर वापराचे जमिनीचे राज्यातील क्षेत्र २.०० लक्ष हेक्टर पेक्षा जास्त असावे असा अंदाज आहे.

या पुढील काळात अतिरिक्त निर्माण होणारी सिंचन क्षमता अंदाजे ३६.०० लक्ष हेक्टर आहे. यासाठी आणखी अंदाजे १० लक्ष हेक्टर जमीन संपादित करावी लागेल असे दिसते. भूसंपादनातील अडचणीमुळे प्रकल्प रेंगाळतात असा अनुभव आहे आणि म्हणून प्रकल्पाला गती देण्यात भूसंपादनातील व तदनुशंगिक पुनर्वसनातील सुकरता व शीघ्रता हे घटक फार महत्त्वाचे राहणार आहेत. विशेषतः यापुढे भांडवल गुंतवणूकीचा काळ कमी करून प्रकल्पाचे लाभ त्वरेने मिळू लागवेत व त्यामुळे विकासाचा वेगदर वाढावा हे प्रमुख उद्दिष्ट स्वीकारायचे असल्यामुळे शीघ्रगति बांधकाम तंत्राप्रमाणेच भूसंपादनही सुरळीतपणे व समयबद्धतेने होत राहणे अतिशय गरजेचे राहणार आहे .

पुनर्वसन

पाटबंधारे प्रकल्पांसाठी मोठ्या प्रमाणावर शेतजमिनीचे संपादन करावे लागते. त्याच प्रमाणे बुडीत क्षेत्रातील गावठाणांचे पण संपादन करावे लागते. त्यामुळे त्या गांवातील रहीवाशांचे पुनर्वसन हा एक महत्त्वाचा घटक प्रकल्पाच्या उभारणीमध्ये असतो. जलाशयाखाली बुडित झालेल्या लागवडीखालच्या जमिनीचे क्षेत्र अंदाजे ४.५ लक्ष हेक्टर असावे. भविष्यकालीन प्रकल्पासाठी देखील आणखी एवढ्याच प्रमाणात जमिनीचे संपादन व विस्थापितांचे पुनर्वसन करावे लागणार आहे. यापुढील जलाशयांसाठी संपादित करावयाची जमीन ५.५० लक्ष हेक्टर असेल व त्याचा २.५ लाखाहून अधिक कुटूंबाना उपसर्ग पोचेल असा अंदाज आहे. यापैकी किमान ६०/७० हजार कुटूंबाना स्थलांतरणाने पुनर्वसित करावे लागेल. पुढील २० वर्षात हे काम हाताळायचे म्हणजे दरवर्षी ४/५ हजार कुटूंबांची तरी स्थलांतराची व्यवस्था समाधानकारकपणे हाताळणारी यंत्रणा अस्तित्वात असणे आवश्यक आहे.

संशोधनाचे महत्व

भंडारा जिल्हयातील गोसीखुर्द (इंदिरा सागर) प्रकल्पांतर्गत बाधित होणारे ३४ गावे, २७ नविन पर्यायी स्थळी पुनर्वसित करावयाचे

आहे. हे पुनर्वसन कार्य मुख्यतः तिन टप्प्यात करण्यात येत आहे. पहिल्या टप्प्यात मेंडा, मालची आणि पेंढरी हे तिन गावे आहेत. दुस-या टप्प्यात १६ गावांचा समावेश करण्यात आलेला आहे. संगम, जामगाव, वळद, सावरगाव, मकरधोकडा, अर्जुनी, पिपरी, सिरसधाट, बोरगाव बुज, चिचखेडा, इटगाव, नाख, मौदी, पाथरी, सौंदड, खापरी (सौ.) महालगाव, तृतीय टप्प्यातील १२ गावाची नावे पुढील प्रमाणे करचखेडा, जुनीटाकळी, खैरी, टेकेवार, परसोडी, पांधी, सालेबर्डी, सुरेवाडा, पिंडकेवार, नेरला, खापररिह, भंडारा (खास) गावे आहे. या प्रकल्पाअंतर्गत निर्माण होणाऱ्या मानवी हक्कांच्या बाबतीत आंतरराष्ट्रीय मानवी हक्क कायद्यान्वये संरक्षण प्रदान करणे आवश्यक आहे. धोरणकर्त्यांनी सार्वजनिक हित लक्षात घेऊन विस्थापितांच्या समस्या व शासनाची कर्तव्ये याबाबतीत संतुलित मूल्यमापन करणे गरजेचे आहे.

अध्ययनाची उद्दिष्ट्ये

१. पाटबंधारे ची संकल्पना अभ्यासणे
२. गोसीखुर्द प्रकल्पाअंतर्गत पुनर्वासितांना नविन ठिकाणी स्थायिक होतांना समस्याचे अभ्यास करणे.
३. गोसीखुर्द प्रकल्पाअंतर्गत पुनर्वसित लोकांचा आर्थिक व सामाजिक स्थितीचा अभ्यास करणे.

गृहीतकृत्ये

१. पुनर्वासितांना वास्तव्याच्या नविन ठिकाणी येणाऱ्या समस्यांवर त्यांच्या शैक्षणिक स्तराचा प्रभाव होतो.
२. सद्या पुनर्वासितांना प्राप्त होणाऱ्या उत्पन्नाची पर्याप्तता व त्यांचा कौटूंबिक सदस्यांची संख्या या दरम्यान सार्थक संबंध आहे.

नमुना निवड

अध्ययन विषयाच्या अभ्यासासाठी गोसीखुर्द प्रकल्पा अंतर्गत पुनर्वासितांकडून संकलित करण्यात आलेल्या तथ्यांचे विश्लेषण करण्यात आले. अध्ययनाची उद्दिष्ट्ये व परिकल्पना लक्षात घेता व योग्य प्रतिनिधित्व लक्षात घेता व Confidence Level आणि Confidence Interval क्रमशः ६५ टक्के व ५ टक्के घेतले असता एकूण ३६२ नमूने अपेक्षित होते. परंतु परिणाम अधिक विश्वसनीय होण्याच्या उद्देशाने एकूण ३४ पुनर्वसन क्षेत्रातून प्रत्येकी २० या पद्धतीने एकूण ६८० पुनर्वासितांची निवड यादृशिक नमुना निवड (Random Sample) पद्धतीने केलेली आहे.

सारणी क्रमांक 1: गोसीखुर्द प्रकल्पाअंतर्गत पुनर्वासितांना नविन ठिकाणी स्थायिक होतांना समस्या येणे व त्यांच्या शिक्षणा दरम्यान असलेल्या संबंधांचे विश्लेषण

नविन ठिकाणी स्थायिक होतांना समस्या	शिक्षण							एकूण
	अशिक्षित	प्राथमिक	माध्यमिक	उच्च माध्यमिक	स्नातक	स्नातकोत्तर	इतर	
होय	१५२ (२२.४)	१०३ (१५.१)	२०७ (३०.४)	९९ (१४.६)	५३ (७.८)	१२ (१.८)	१४ (२.१)	६४० (९४.९)
नाही	३ (०.४)	२ (०.३)	३ (०.४)	६ (०.९)	१३ (१.९)	१० (१.५)	३ (०.४)	४० (५.९)
एकूण	१५५ (२२.८)	१०५ (१५.४)	२१० (३०.९)	१०५ (१५.४)	६६ (९.७)	२२ (३.२)	१७ (२.५)	६८० (१००)

कंसातील आकडे टक्केवारी दर्शवितात

	Critical	Calculated
Chi Square Value	12.592	104.102
Degrees of Freedom	6	6
P Value	<0.05	<0.05

वरील सारणी क्रमांक १ मध्ये गोसीखुर्द प्रकल्पाअंतर्गत पुनर्वासितांना नविन ठिकाणी स्थायिक होतांना समस्या येणे व त्यांच्या शिक्षणा दरम्यान असलेल्या संबंधांचे विश्लेषण दर्शविण्यात आले आहे. प्रस्तुत सारणी ही द्विचलीय आहे, पुनर्वासितांचे शिक्षण हे स्वतंत्र चल असून नविन ठिकाणी स्थायिक होतांना समस्या येणे हे अवलंबित चल आहे. सारणीत स्वतंत्र व अवलंबित या दोन्ही चलाना क्रमशः सात व दोन गटात विभागण्यात आले आहे. पुनर्वासितांचे शिक्षण व नविन ठिकाणी स्थायिक होतांना समस्या येणे या चलांदरम्यान असलेल्या संबंधांचा आढावा काई वर्ग चाचणीच्या मदतीने घेतला असता असे निदर्शनास आले की, सारणीत ६ स्वतंत्र्यांशावर काई वर्ग मुल्य १०४.१०२ असून ६ स्वातंत्र्यांश व ०.०५ सार्थकता स्तरावर मानक काई वर्ग मुल्य १२.५६२ आहे.

वरील माहिती वरून हे स्पष्ट होते की, सारणीतील काई वर्ग मुल्य हे मानक काई वर्ग मुल्यापेक्षा अधिक आहे. यावरून पुनर्वासितांना नविन ठिकाणी स्थायिक होतांना समस्या येणे व त्यांचे शिक्षण या चलांदरम्यान महत्वपूर्ण ($P < 0.05$) संबंध असल्याचे स्पष्ट होते.

सारणी क्रमांक 2: गोसीखुर्द प्रकल्पांतर्गत विस्थापित झालेल्या पुनर्वासितांच्या उत्पन्नाच्या साधनात झालेला बदल व त्यांचे शिक्षण या दरम्यान असलेल्या संबंधांचे विश्लेषण

उत्पन्नाच्या साधनात बदल	शिक्षण							एकूण
	अशिक्षित	प्राथमिक	माध्यमिक	उच्च माध्यमिक	दनातक	दनातकोत्तर	इतर	
होय	१४५	१००	२०६	९९	३५	८	१०	६०३
	(२१.३)	(१४.७)	(३०.३)	(१४.६)	(५.१)	(१.२)	(१.५)	(८८.७)
नाही	—	—	—	६	३१	१४	७	५८
	—	—	—	(०.९)	(४.६)	(२.१)	(१.०)	(८.५)
माहित नाही	१०	५	४	—	—	—	—	१९
	(१.५)	(०.७)	(०.६)	—	—	—	—	(२.८)
एकूण	१५५	१०५	२१०	१०५	६६	२२	१७	६८०
	(२२.८)	(१५.४)	(३०.९)	(१५.४)	(९.७)	(३.२)	(२.५)	(१००)

कंसातील आकडे टक्केवारी दर्शवितात

	Critical	Calculated
Chi Square Value	21.026	291.666
Degrees of Freedom	12	12
P Value	<0.05	<0.05

वरील सारणी क्रमांक २ मध्ये गोसीखुर्द प्रकल्पांतर्गत विस्थापित झालेल्या विस्थापितांच्या उत्पन्नाच्या साधनात झालेला बदल व त्यांचे शिक्षण या दरम्यान असलेल्या संबंधांचे विश्लेषण दर्शविण्यात आले आहे. प्रस्तुत सारणी ही द्विचलीय आहे, पुनर्वासितांचे शिक्षण हे स्वतंत्र चल असून विस्थापित झालेल्या पुनर्वासितांच्या उत्पन्नाच्या साधनात झालेला बदल हे अवलंबित चल आहे. सारणीत स्वतंत्र व अवलंबित या दोन्ही चलाना क्रमशः सात व तिन गटात विभागण्यात आले आहे. पुनर्वासितांचे शिक्षण व विस्थापित झालेल्या पुनर्वासितांच्या उत्पन्नाच्या साधनात झालेला बदल या चलांदरम्यान असलेल्या संबंधांचा आढावा काई वर्ग चाचणीच्या मदतीने घेतला असता असे निदर्शनास आले की, सारणीत १२ स्वतंत्र्यांशावर काई वर्ग मुल्य २६१.६६६ असून १२ स्वातंत्र्यांश व ०.०५ सार्थकता स्तरावर मानक काई वर्ग मुल्य २१.०२६ आहे.

वरील माहिती वरून हे स्पष्ट होते की, सारणीतील काई वर्ग मुल्य हे मानक काई वर्ग मुल्यापेक्षा अधिक आहे. यावरून विस्थापित झालेल्या पुनर्वासितांच्या उत्पन्नाच्या साधनात झालेला बदल व त्यांचे शिक्षण या चलांदरम्यान महत्वपूर्ण ($P<0.05$) संबंध असल्याचे स्पष्ट होते.

निष्कर्ष

पुनर्वासितांना नविन ठिकाणी स्थायिक होतांना समस्या येणे व त्यांचे शिक्षण या चलांदरम्यान महत्वपूर्ण संबंध आहे. म्हणजेच उच्च माध्यमिक व त्यापेक्षा कमी स्तराचे शिक्षण असलेल्या अधिक पुनर्वासितांना नविन ठिकाणी स्थायिक होतांना समस्यांचा सामना करावा लागला. यावरून असे निदर्शनास येते की, पुनर्वासितांना वास्तव्याच्या नविन ठिकाणी येणाऱ्या समस्यांवर त्यांच्या शैक्षणिक स्तराचा प्रभाव होतो तसेच प्रकल्पांतर्गत विस्थापितांना सद्या मिळणाऱ्या उत्पन्नाची पर्याप्तता व त्यांच्या कौटूंबिक सदस्यांची संख्या या चलांदरम्यान महत्वपूर्ण संबंध आहे. म्हणजेच कुटूंबात सदस्यांची संख्या अधिक असल्यास मिळणारे उत्पन्न अपर्याप्त ठरते.

संदर्भ

- ★ डॉ. विलास खंदारे, प्रकल्पग्रस्त समस्या आणि उपाय, चिन्मय प्रकाशन, औरंगाबाद, २४ एप्रिल २०१४
- ★ महाराष्ट्र जल व सिंचन आयोग अहवाल, मार्च १९६६.
- ★ उपनिर्दिष्ट
- ★ सिंचन स्थिती दर्शक अहवाल, जलसंपदा विभाग, महाराष्ट्र शासन, सप्टेंबर, २००६,
- ★ बेलसरे आणि आडे, महाराष्ट्र सिंचन विकास, महाराष्ट्र शासन, जलसंपदा विभाग, पुणे, ऑक्टोबर-डिसेंबर-२००५.
- ★ भूसंपादन व पुनर्वसन, संक्षिप्त टिप्पणी, गोसीखुर्द पुनर्वसन विभाग, आंबाडी (भंडारा), माहे ऑक्टोबर, २००६
- ★ गोसीखुर्द (इंदिरा सागर) प्रकल्प, महाराष्ट्र शासन अंगीकृत, विदर्भ पाटबंधारे विकास महामंडळ, नागपूर

Publish Research Article

International Level Multidisciplinary Research Journal For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper, Summary of Research Project, Theses, Books and Books Review for publication, you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed, India

- ★ Directory Of Research Journal Indexing
- ★ International Scientific Journal Consortium Scientific
- ★ OPEN J-GATE

Associated and Indexed, USA

- ✦ DOAJ
- ✦ EBSCO
- ✦ Crossref DOI
- ✦ Index Copernicus
- ✦ Publication Index
- ✦ Academic Journal Database
- ✦ Contemporary Research Index
- ✦ Academic Paper Database
- ✦ Digital Journals Database
- ✦ Current Index to Scholarly Journals
- ✦ Elite Scientific Journal Archive
- ✦ Directory Of Academic Resources
- ✦ Scholar Journal Index
- ✦ Recent Science Index
- ✦ Scientific Resources Database

Review Of Research Journal
258/34 Raviwar Peth Solapur-
413005, Maharashtra
Contact-9595359435

E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com